

LA PRONUNCIACIÓ DE LLATINISMES I D'ITALIANISMES EN EL *DICCIONARI ORTOGRÀFIC I DE PRONÚNCIA*¹

David PALOMA
Universitat Autònoma de Barcelona
Mònica MONTSERRAT
Universitat Oberta de Catalunya
Grup d'Estàndard Oral

1. EL PLANTEJAMENT

En publicar-se el 1990 el *Diccionari ortogràfic i de pronúncia* (*DOP*), el primer títol dels «Diccionaris complementaris» d'Enciclopèdia Catalana, l'autor Jordi Bruguera i Talleda hi presenta unes poques «remarques sobre algunes transcripcions fonètiques adoptades regularment, d'acord amb l'ús més corrent» (*Introducció*, p. 11). Una d'aquestes remarques té a veure amb «interpretacions vocàliques» de llatinismes i d'italianismes. L'autor del *DOP* escriu que «a, e, o, en certs llatinismes i italianismes no solen neutralitzar-se» i ho exemplifica amb les formes *al·leluia*, *eccehomo*, *bravo* i *adàgio*. Bruguera mantindrà aquesta interpretació vocàlica en les reimpressions de l'obra (1a reimpressió el març de 1992, 2a reimpressió corregida l'abril de 1993, 3a reimpressió l'octubre de 1994) i també en la 2a edició del *DOP*, revisada i ampliada, el 2004.

És a partir de la 1a reimpressió de 1993, corregida, que l'autor resumeix, també al principi de l'obra, les propostes per a un estàndard oral de la llengua catalana, de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), les quals no s'havien publicat encara quan va sortir el *DOP*. En

1. Agraïm especialment totes les informacions de Marc Sagristà, que va ser coordinador de l'equip editorial del *Diccionari ortogràfic i de pronúncia* (*DOP*), i les llistes de paraules que ens ha preparat Núria Bort, tots dos d'Enciclopèdia Catalana. També volem donar les gràcies a Xavier Pintanel, responsable informàtic del projecte, per les seves indicacions sobre el funcionament del programa; a Elena Pagès (vídua de Jordi Bruguera) i a Enciclopèdia Catalana, pel permís de publicació d'un text inèdit de Jordi Bruguera, i a Imma Creus i a Joan Julià-Muné, pels seus comentaris sobre una versió prèvia d'aquest article. La qualitat de les seves aportacions no ens dispensa dels errors que se'ns hagin pogut escapar a nosaltres, com a autors de la recerca.

qualsevol cas, les propostes de l'IEC no deien res ni de llatinismes ni d'italianismes. Només dues obres lexicogràfiques anteriors al *DOP*, amb transcripció fonètica en cada entrada, recullen parcialment les formes *alleluia*, *bravo*..., si bé amb tendència a la neutralització: el *Diccionari manual castellà-català català-castellà*, de 1974, supervisat per Antoni M. Badia i Margarit, i el *Diccionari essencial castellano-catalán català-castellà*, de 1982, supervisat per Joaquim Rafel. Aquestes dues obres, tal com farà el *DOP*, prenen el català central com a referència i, tot sovint, les *a*, *e* i *o* de llatinismes i d'italianismes «es neutralitzen».

El plantejament de l'article arrenca de la indicació esmentada de Bruguera i té l'objectiu de descobrir l'abast de la no-reducció² dels llatinismes i dels italianismes que recull el *DOP*. Si l'abast del fenomen és total, confirmarem la tendència que diccionaris i manuals de pronunciació posteriors al *DOP* han anat difonent: no es redueixen les *a*, *e* i *o* de llatinismes i d'italianismes en català central. En aquest cas, podrem dir que Jordi Bruguera va ser molt prudent a l'hora d'escriure «no solen neutralitzar-se» perquè, en realitat, no es neutralitzen (redueixen) mai. Tanmateix, si l'abast del fenomen és parcial, confirmarem les paraules de l'autor del *DOP* en el sentit que les *a*, *e* i *o* de llatinismes i d'italianismes «no solen neutralitzar-se»: podrem detectar, doncs, les excepcions a la no-reducció general. En aquest cas caldrà saber en quin grau i en quines paraules (no) hi ha reducció.

La nostra hipòtesi és que l'abast de la no-reducció dels llatinismes i dels italianismes és molt parcial, és a dir, molt limitat: tant, que diem que les *a*, *e* i *o* de llatinismes i d'italianismes solen reduir-se. Amb el propòsit de validar aquesta hipòtesi, recollim d'entrada dues llistes exhaustives: d'una banda, els llatinismes i els italianismes del *Gran diccionari de la llengua catalana* (GDLC, 1998), d'Enciclopèdia Catalana, i d'altra banda, els estrangerismes del *DOP*. En les entrades del GDLC, la marca pot ser un asterisc, l'abreviatura *llat* o *it*, i la indicació de *llatí clàssic*, *llatí eclesiàstic* o *llatí científic* en l'explicació etimològica. Els estrangerismes del *DOP*, en canvi, s'assenyalen amb un asterisc. Tot seguit comprovem quants i quins llatinismes i italianismes del GDLC recull la 1a edició del *DOP*. La recerca porta a indicar si la transcripció fonètica de les paraules seleccionades és o no és objecte de reducció pel que fa a les *a*, *e* i *o* àtones. Finalment quantifiquem els resultats. A l'últim, fem una comparació ràpida amb el *Diccionari de dubtes del català oral* (Paloma / Mas / Montserrat, 2011), una obra publicada vint anys més tard que el *DOP*. La intenció final és delimitar l'abast exacte de la no-reducció dels llatinismes i dels italianismes.

En aquest apartat introductori, volem definir també *llatinisme* i *italianisme*. Seguint el GDLC, «els manlleus, adaptats o no, van acompanyats en el Diccionari d'una abreviatura en cursiva que n'indica la llengua d'origen (*angl*, *àr*, *cast*, *it*, etc.), llevat que aquesta ja consti en l'etimologia» [...]; els «manlleus encara no adaptats [...] es presenten en el Diccionari en la forma que tenen en la llengua d'origen [...] i apareixen indicats amb un asterisc (*)» (*Instruccions per al maneig del diccionari*, p. XIII).

2. A partir d'aquest punt parlarem de *reducció* i no de *neutralització*. La reducció és un terme d'abast més general pel fet d'incloure tots els sons vocàlics que, en el cas de la llengua catalana, es redueixen en posició àtona. Així, en la pronunciació central del *DOP* es redueixen les vocals no arrodonides a vocal neutra i també es redueixen les vocals arrodonides a [u]. Veg. Mascaró (2008).

Un *llatinisme* és, doncs, un manlleu del llatí o «un mot construït segons les normes estructurals d'aquest llenguatge» (s. v. *llatinisme*), que en el *GDLC* apareix o bé amb la marca *llat* (*motu proprio*, *pater familias*, *tractus*...) o bé amb un asterisc (*recto*, *verso*, *ex aequo*...) o bé en l'explicació etimològica, en què s'indica que és el llatí la llengua d'origen (*sènior*, *facsimil*, *quònim*...) amb les fórmules *expressió ll.* ['expressió llatina'], *ll. ecl.* ['llatí eclesiàstic'], *ll. cient.* ['llatí científic'] i *ll. cl.* ['llatí clàssic']. Un *llatinisme* és també, segons l'entrada *llatinisme* d'aquest mateix diccionari, la «proposició, expressió i construcció característiques de la llengua llatina integrades en una redacció en una llengua diferent».

Val la pena assenyalar en aquest punt una idea altament rellevant, i prou sabuda, amb vista a la validació de la nostra hipòtesi: el fons bàsic del lèxic català correspon a l'evolució del llatí parlat (Bruguera, 1985), l'empremta del qual omple tots els àmbits de la societat (de l'educació al dret, de les ciències a l'escolàstica, de la religió a la poesia; també la vida diària) des del mateix naixement del català com a llengua romànica. En sentit estricte, totes les formes compreses en l'esmentat fons bàsic del lèxic català serien *llatinismes*. Tanmateix, només considerem *llatinisme* la forma l'origen de la qual és naturalment el llatí, i que ha entrat a la llengua catalana en segles més o menys reculats, o bé per adopció (*motu proprio*, *ex aequo*...) o bé per adaptació (*facsimil*, *miracle*...). No considerem *llatinisme* el mot patrimonial sinó el culte o el semiculte, que al llarg de la història de la llengua no ha deixat d'afegir-se al cabal lèxic del català. Tenint en compte la idees generalitzades tot i que errònies sobre els *llatinismes* (Marquet, 2011), tampoc no considerem *llatinisme* el «castellanisme camuflat» (ibídem).³ Afegim-hi que la frontera entre formes cultes i formes patrimonials és a vegades difusa, com també ho és la procedència d'alguns mots.

L'*italianisme* és un manlleu de l'italià, que en el *GDLC* apareix amb la marca *it* (*lento*, *maestoso*, *messana*...), amb un asterisc (*andante*, *brio*, *scherzo*...) o amb l'explicació etimològica de cada entrada (*fiasco*, *gueto*, *camerino*...). Un *italianisme* és, doncs, un «mot o gir d'aquesta llengua [la italiana] emprat en una altra llengua».

Tanmateix, no és sobrer que de manera explícita concretem ara quines d'aquestes explicacions incloem dins el terme *italianisme*, i quines les n'excloem. Considerem *italianisme* la forma l'origen de la qual pot ser l'italià (p. ex., *colpir*); la forma llatina formada possiblement sobre l'italià (p. ex., *bombastí*); l'entrada formalment idèntica a d'altres en què s'indica, només per a aquella, que l'italià és la llengua d'origen (p. ex., *gaó*); epònims d'origen italià (p. ex., *marcolfa*), i també algunes denominacions nascudes a Itàlia amb tota probabilitat (p. ex., *greal*, que en català antic se'n deia *vent grec*: «[La] denominació [és] nascuda segurament a Sicília i sud d'Itàlia on el nom del vent es justificava per la situació de Grècia respecte a aquelles terres» (*GDLC*, s. v. *greal*). En canvi, no considerem que sigui un *italianisme* la forma que ve directament d'una altra llengua (per exemple, el francès), que l'ha vehiculat bo i agafant-la de l'italià (p. ex., *macramé*).

Per a l'elaboració de l'article, partim del corpus explícitament marcat amb asterisc, amb les marques *llat* o *it*, segons el cas, en les entrades, i, com acabem de dir, també prenem en consideració l'explicació etimològica que s'indica en el *GDLC*.

3. «Cal dir d'entrada que el tema dels *llatinismes* demana un estudi general que no s'ha fet mai i que algun dia caldrà fer» (Marquet, 2011: 14).

2. EL DICIONARI ORTOGRÀFIC I DE PRONÚNCIA

El 1990 va marcar l'inici de la fixació de criteris de pronunciació per a la llengua catalana. Aquell mateix any es van publicar dues obres rellevants amb vista a assenyalar la bona pronunciació de les paraules: la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana. I Fonètica (PEO)*, de l'IEC, i el *DOP*, de Jordi Bruguera. Quedava enrere una etapa molt llarga de preferència per la «normativització i normalització de la llengua escrita» (Julià i Muné, 1994: 67). El *DOP*, de fet, es va publicar poc abans de la *PEO*, com revela el mateix Jordi Bruguera a la *Introducció* (p. 10): «Ens consta que l'Institut d'Estudis Catalans té a punt de publicar unes normes o propostes sobre una possible fonètica estàndard del català. Però al moment d'editar aquest diccionari encara no han estat donades a conèixer».

A banda de la qüestió ortogràfica, que alguns autors consideraven prou difosa i superada (Julià i Muné, 1994), cal recordar que el *DOP* és fill del *DLC*, d'Enciclopèdia Catalana, el qual va fer «una funció de suplència del diccionari normatiu actualitzat» (Cabré / Bozzo / Egea / Juncadella / Santamaria, 1994: 210). Després del *Diccionari general de la llengua catalana*, de Pompeu Fabra (1932), i abans del *Diccionari de la llengua catalana*, de l'Institut d'Estudis Catalans (1995), el *DLC*, avalat per l'IEC, era el diccionari (Esteve / Ferrer / Marquet / Moll, 2003). El *DOP* mostrava un inventari lexicogràfic actualitzat, si bé reduït, de la llengua catalana: poc més de 55.000 entrades.

En qualsevol cas, el *DOP* es va erigir com el primer diccionari amb el terme *pronúncia* en el títol i amb les transcripcions fonètiques en el cos, com a informació gairebé exclusiva al costat de cada entrada.⁴ L'atenció en la pronúncia va ser més celebrada que l'atenció en l'ortografia, si més no per la crítica. El *DOP* va ser també el primer diccionari elaborat amb l'ajuda d'un programa informàtic.⁵ Segons consta en els fulls escrits a màquina i titulats *Programa manteniment Diccionari ortogràfic*, d'Enciclopèdia Catalana (aquest document no té data, si bé el títol i el format revelen que es devia escriure el mateix 1990 o poc després), «la pantalla principal del Diccionari està dissenyada de forma que, amb la mínima dificultat, s'assoleixin el màxim de prestacions, flexibilitat i facilitat».

Des de la part inferior de la pantalla s'accedia primer al subarxiu d'articles i, després,

4. Al costat de la transcripció fonètica, segons l'Alfabet Fonètic Internacional, hi ha només l'indicador de categoria gramatical. En el cas dels verbs, una fletxa remet als paradigmes models de cada conjugació i «si s'escau, després de la indicació del verb model, es donen les excepcions pròpies del verb referit o incorreccions que cal evitar» (p. 10). Creus (2007) escriu que el *DOP* «ens ha pervingut com el primer diccionari de pronúncia del català» (p. 410).

5. Enciclopèdia Catalana va crear el Departament d'Informàtica Editorial el 1988 i Xavier Pintanel va ser la persona encarregada de gestionar el programa que havia de servir per elaborar el *DOP*. Es va treballar amb el sistema 38 d'IBM que, en aquella època, «incorporava moltes funcions [...] combinades en un producte compacte i molt innovador, tals com una memòria d'un sol nivell [...] i també una interfície usuari-màquina de molt alt nivell per millorar la productivitat del programador» (<http://ordinadors.mnactec.cat/ibm-system38.html>). En el moment d'escriure aquestes línies (març de 2013) es pot tenir accés al programa des de l'ordinador central d'Enciclopèdia Catalana.

a les diferents fitxes. Vegem a continuació la imatge de la fitxa *casador*. La capçalera inclou el títol i diverses opcions informàtiques: *Visualitzar*, *Homòfons*, *Sortir*... A la part central de la fitxa apareixen les dades gramaticals de la paraula: AR (article masculí singular), FS (femení singular), MP (masculí plural), FP (femení plural), amb la partició sil·làbica i la fonetització corresponent. La partició sil·làbica es formava automàticament, per bé que les modificacions manuals sempre prevalien per damunt de les automàtiques. La fonetització era una transcripció fonètica especial, ja que el teclat del sistema 38 d'IBM no contenia tots els símbols de l'Alfabet Fonètic Internacional. Per a això s'havien habilitat una sèrie de tecles i de signes substitutius: a *casadores*, per exemple, veiem que el so bategant es representa amb una ®, i la vocal neutra, amb una æ. Finalment, un subarxiu de text lliure servia per anotar-hi paradigmes verbals, barbarismes, locucions adverbials o comentaris diversos.

El programa estava dotat, doncs, de funcions automàtiques «destinades a simplificar la feina en allò que és sistemàtic i normatiu, com ara la formació de plurals, la fonetització o la partició sil·làbica». Jordi Bruguera va revisar les funcions automàtiques per a cadascuna de les paraules del *DOP* i hi va introduir, quan calia, les excepcions oportunes.

Els criteris fonètics generals s'exposen al principi de l'obra. Bruguera va tenir en compte els diferents fenòmens d'assimilació fonètica (*desgel, atlàntic, submarí, setmana, abnegació, cotna, signe, sang, enllà, àlgebra...*), els fenòmens de sonorització i d'ensoradiment característics (*anècdota, capgirar, absolut, adquirir...*) i també els fenòmens d'allargament (*tilla, connectar, poble, regla...*). No es va estar de reconèixer la pronunciació vacil·lant en alguns casos, la qual «depèn molt del major o menor grau d'assimilació al nivell estàndard d'aquests mots en qüestió, gairebé tots ells rebuts per via culta» (p. 11). L'autor esmenta les vocals en contacte de mots cultes (*arqueologia, neollatí...*), les vocals àtones del primer formant en mots compostos (*arquebisbe, psicoanàlisi...*), les vocals àtones d'alguns estrangerismes i neologismes (*síncope, clàxon...*), la doble accentuació dels compostos (no en diu exemples, però segurament es referia a casos com *sociolingüista, entrepà...*) i els mots estrangers no catalanitzats, en què s'adopta una «solució de compromís», que consisteix a respectar els trets bàsics de la llengua original, «però tenint en compte el context fonètic català i, en alguns casos, fins certs usos fonètics ja corrents» (*gourmet, foie-gras...*). Tot i que Bruguera va remarcar que «no podem pas dir que la interpretació prosòdica que proposem sigui l'única possible i la definitiva», la presentació del contingut, amb una sola realització possible per a cada entrada («una proposta que creiem raonable —malgrat el risc inevitable de subjectivitat—»), li va valer unes quantes crítiques. És aquesta, potser, la més contundent: «...és del tot agosarat i francament suïcida proposar sistemàticament una sola transcripció, rebutjant-ne altres d'igualment correctes i generals dins el dialecte majoritari que hom pren com a model» (Cabrè, 1992-1993: 361).⁶ Certament, si el *DOP* «i els altres [diccionaris] que seguiran», tal com es deia a la *Nota editorial*, «han estat concebuts com a instruments útils per a tots aquells usuaris de la llengua a qui interessa en especial resoldre de manera més ràpida, precisa i concisa els dubtes suscitats per alguns dels seus aspectes particulars», els possibles dubtes de l'usuari no podien sinó augmentar davant el reconeixement que altres pronunciacions podien ser correctes, tot i no figurar en el diccionari.

El *DOP* va privilegiar, a més, la pronunciació del català oriental central, «amb l'epicentre a Barcelona», com a referent estàndard. Bruguera va deixar escrit que aquesta opció no havia de ser interpretada «com una menysvaloració d'altres parlars, que, pronunciats d'acord amb llurs característiques genuïnes, han d'ésser considerats igualment correctes i admissibles» (p. 10). Tanmateix, va defensar també que «el model estàndard de pronunciació sol ésser la pròpia de les persones cultes de la capital o els grans centres urbans, alliberada de defectes fonètics propis d'una excessiva laxitud col·loquial o d'interferències al·lògenes». També aquest punt va ser objecte de crítiques (Cabrè *et al.*, 1994, i Creus, 2007). Reproduïm a l'annex, en un document mecanoscrit i signat per Jordi Bruguera, els arguments que, a efectes interns de l'editorial, justificaven la tria de la varietat central. En lletra manuscrita hi diu «novembre 1990».

En el cas dels llatínismes i dels italianismes, la pronunciació que se'n dona és només una, doncs, per bé que Bruguera concreta a la introducció de l'obra alguns casos de pro-

6. A partir de la primera reimpressió del *DOP*, Jordi Bruguera va esmentar a la «Introducció» deu trets de parlars diferents del català central, considerats d'àmbit general per la PEO. Tanmateix, el diccionari no les ha consignat mai en el cos.

nunciació vacil·lant en paraules com *amén* [a/əmén], *salve* [sálβε/ə], *factòtum* [fa/əktótum] i *òpera* [ópe/əra/ə]. Ara veurem quina és la pronunciació escollida en llatinismes i italianismes en general, i quin és l'abast de la no-reducció.

3. ELS LLATINISMES

El corpus de llatinismes el formen, d'entrada, 576 termes: són els que apareixen en el *GDLC* o bé amb un asterisc o bé amb la marca *llat* o bé amb la indicació etimològica que tal forma prové del llatí (amb les fórmules *expressió ll.* ['expressió llatina'], *ll. ecl.* ['llatí eclesiàstic'], *ll. cient.* ['llatí científic'] i *ll. cl.* ['llatí clàssic']). Descartem, a continuació, fins a 204 llatinismes d'aquest primer corpus; d'aquests, 84 no s'ajusten a l'objectiu de l'article (*àlcids*, *crismal*, *dàctil*, *ex-libris*, *fòrum*, *gratis*, *incipit*, *òlim*, *òvul*, *psalm...*) i 120 no surten en el *DOP* (*adlàter*, *cícade*, *deler*, *fumària*, *grosso modo*, *lato sensu*, *rigor mortis...*). Obtenim així 372 llatinismes que s'ajusten a l'objectiu i que surten en el *DOP*.

D'aquest corpus final són 328 els llatinismes que redueixen les vocals *a*, *e* i *o* en posició àtona. Els casos de reducció són, doncs, majoritaris. La llista és llarga i n'esmentem tan sols prop d'un centenar: *addenda*, *amén*, *asperges*, *azalea*, *bivalve*, *buguenvílea* (escrit *buguenvílea* i *buguenvíllia* en el *GDLC*), *catecumen*, *ceroferrari*, *cetaci*, *collegiata*, *comenda*, *coral*, *crisma*, *deífic*, *deípara*, *deítat*, *desiderata*, *desideràtum*, *diaconia*, *diaprat*, *donarda*, *eremita*, *esplugu*, *estela*, *estella*, *evangeli*, *exequàtor*, *exorcistat*, *facsimil*, *factòtum*, *falzilla*, *fariseu*, *farsa*, *fauna*, *ferial*, *festuc*, *fiat*, *forment*, *forrellat*, *fúcsia*, *gadolini*, *gamba*, *gerani*, *ginebre*, *glarèola*, *glomèrul*, *gònada*, *hosanna*, *ínterim*, *latescent*, *maremàgnum*, *mimosa*, *morfina*, *necrologi*, *oblada*, *occir*, *ofertori*, *oliu*, *panolla*, *pedicel*, *pepida*, *petúnia*, *presbiteri*, *priorat*, *prosèlit*, *ràfia*, *responsori*, *rosari*, *rupestre*, *sancta sanctorum*, *sèpal*, *solideu*, *tragella*, *verbigràcia*, *viacrucis*.

Tot seguit presentem una taula i un gràfic dedicats als casos minoritaris: els llatinismes que no redueixen. La taula recull a la columna *Entrada* els 44 llatinismes que no es redueixen, amb la xifra superindexada 90 per indicar els llatinismes que surten per primera vegada en aquest diccionari, l'any 1990 (si no hi ha senyal, és que els llatinismes ja sortien en el *DLC* de 1982). La columna *Etimologia, significat i àrea temàtica* recull informació semàntica i etimològica de cadascuna de les entrades. El gràfic mostra la relació percentual entre els 328 llatinismes que redueixen les *a*, *e* i *o* i els 44 que no les redueixen.

<i>Entrada</i>	<i>Etimologia, significat i àrea temàtica</i>
<i>a fortiori</i> ⁹⁰	Locució que significa 'a partir d'allò que és més fort'. / LÒGICA Raonament que infereix, de la veritat d'una proposició, la d'una altra, quan per a la segona hi ha les mateixes raons que per a la primera i altres d'addicionals.

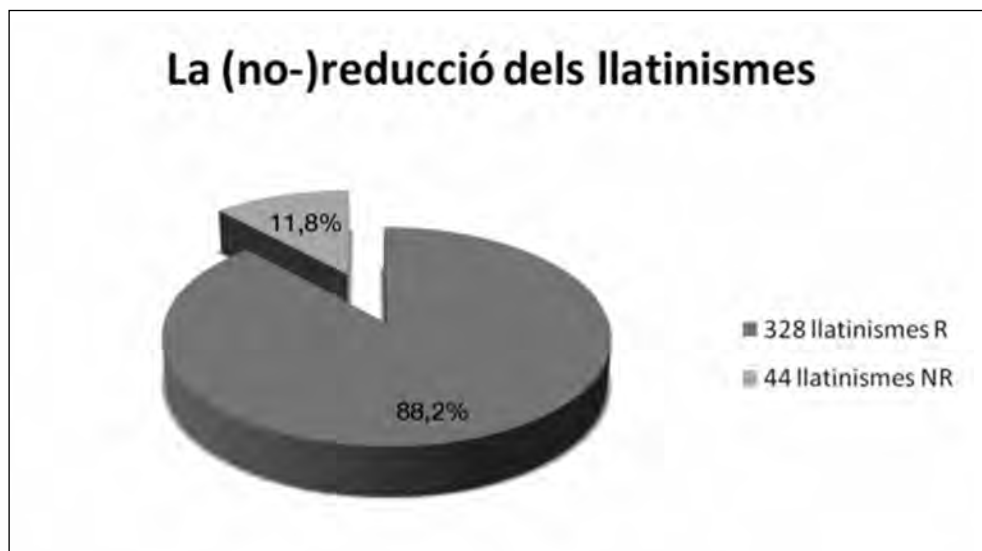
Entrada	Etimologia, significat i àrea temàtica
<i>a posteriori</i>	Locució que significa ‘a partir d’allò que ve després’. / FILOSOFIA En filosofia medieval, dit del raonament que procedeix dels efectes a les causes, del particular a l’universal. Modernament, dit del coneixement derivat de l’experiència.
<i>a priori</i>	Locució que significa ‘a partir d’allò que és abans’, ‘amb anterioritat a l’experiència’, ‘sense recórrer a l’experiència’, ‘sense examen previ’. / FILOSOFIA En la filosofia medieval, dit del raonament que procedeix de les causes als efectes, de l’universal, lògicament anterior, al particular.
<i>ad hoc</i>	Locució que significa ‘per a això’, ‘expressament’, ‘a propòsit’.
<i>ad libitum</i>	Locució que significa ‘a voluntat’, ‘comsevilla’.
<i>al-leluia</i>	Del ll. eclesiàstic <i>alleluia</i> , pres de l’hebreu <i>hallelujah</i> ‘lloeu Jah(vè)!’ / BÍBLIA, CRISTIANISME / LITÚRGIA, MÚSICA Cant d’aclamació sobre el mot <i>al-leluia</i> , sovint ornamentat. / Crit d’alegria, de satisfacció, en veure acomplerta, aconseguida, una cosa.
<i>àloe</i>	[s. XIII; del ll. <i>aloe</i> , pres del gr. <i>alóē</i> , íd.] BOTÀNICA, JARDINERIA Gènere de plantes perennes de la família de les liliàcies (<i>Aloe sp.</i>), de fulles suculentes disposades en roseta basal i de flors blanques, grogues o vermelles agrupades en vistoses inflorescències.
<i>circa</i>	Adverbi que significa ‘al voltant de’, que hom utilitza, sovint abreujat (<i>ca</i> , <i>c</i>), en assenyalar una data aproximada.
<i>de facto</i>	[expressió ll., ‘de fet, segons el fet’, usada per a indicar el reconeixement d’algun fet com a resultat de la seva mateixa existència (per oposició a <i>de iure</i>)] DRET Locució que expressa posició o situació de fet, en contraposició a la situació jurídica (<i>de iure</i>).
<i>de iure</i>	[expressió ll., ‘de dret, segons el dret’, usada per a indicar el reconeixement jurídic d’algun fet (per oposició a <i>de facto</i>)] DRET Locució que indica una situació amb valor jurídic que pot ésser contraposada a la realitat efectiva (<i>de facto</i>) o no.
<i>deleàtur</i>	[expressió ll., ‘que sigui destruït’, 3a pers. del pres. de subj. de la veu passiva del ll. <i>delēre</i> ‘destruir’] En una prova d’impremta, senyal derivat d’una <i>d</i> amb què hom indica que cal suprimir alguna cosa.
<i>delirium tremens</i>	Escrit <i>delírium trēmens</i> en el <i>GDLC</i> . [expressió ll., ‘deliri tremolós’] PSICOLOGIA Psicosi tòxica associada gairebé sempre a l’alcoholisme crònic, causada per un augment de la dosi alcohòlica o per una privació brusca d’alcohol.
<i>ego</i> ⁹⁰	[expressió ll., ‘jo’, terme usat en psicologia] PSICOLOGIA Jo.

Entrada	Etimologia, significat i àrea temàtica
<i>ex aequo</i>	Locució que significa 'en igualtat de mèrits' i que hom fa servir en concursos, competicions o proves per a indicar que dos o més concursants han acabat empatats.
<i>ex cathedra</i>	CATOLICISME Locució que significa 'des de la càtedra', emprada quan el papa, en virtut del seu magisteri, defineix veritats relatives a la fe o als costums. <i>P ext</i> Amb aire de mestre, sense admetre contradicció, dogmatitzant.
<i>ex professo</i> ⁹⁰	Locució que significa 'expressament', 'de propòsit', 'amb el propòsit exclusiu de'.
<i>ex-vot</i>	Escrit <i>exvot</i> en el <i>GDLC</i> [del ll. <i>ex voto</i> 'del o pel vot'] RELIGIÓ Do fet a Crist, a la Mare de Déu o a un sant en compliment d'un vot o en record d'un benefici rebut, consistent en un objecte (ciri, llàntia, fotografia, etc.) que hom penja a la paret o al sostre d'una capella o un temple.
<i>habeas corpus</i>	[abreviació de la frase ll. moderna <i>Habeas corpus ad subjiciendum</i> 'tingues el (teu) cos per a sotmetre'l (al jutge)' amb què comença la institució processal de Carles II d'Anglaterra (1679)] DRET PROCESSAL Institució processal que té per finalitat posar qualsevol persona detinguda il·legalment a disposició immediata de l'autoritat judicial competent.
<i>honoris causa</i> ⁹⁰	[expressió ll., 'per causa d'honor', usada per fer referència als graus o distincions acadèmiques concedits honoríficament] Locució que hom empra referint-se als graus o a les distincions acadèmiques concedides, a títol d'honor, a una persona en virtut de la fama que té o en reconeixement dels seus mèrits.
<i>idem</i>	[expressió ll., 'igual, la mateixa cosa'] Igual, la mateixa cosa, usat en les enumeracions, citacions, etc., per a evitar la repetició d'un mot, d'una frase, etc.
<i>in extenso</i> ⁹⁰	Locució que significa 'en tota la seva extensió', 'no abreujat'.
<i>in extremis</i> ⁹⁰	Locució que significa 'al darrer moment' o 'en el moment de la mort'.
<i>in memoriam</i> ⁹⁰	Locució que significa 'en memòria'.
<i>in vitro</i> ⁹⁰	[expressió ll., 'en el vidre (en la proveta)'] BIOLOGIA Locució que significa 'en un medi artificial', 'en el laboratori'; hom l'aplica especialment a la fecundació <i>in vitro</i> o <i>fecundació externa</i> .
<i>ipso facto</i> ⁹⁰	Locució que significa 'immediatament', 'a l'acte'. En el llenguatge jurídic significa 'pel mateix fet'.

<i>Entrada</i>	<i>Etimologia, significat i àrea temàtica</i>
<i>memento</i>	[expressió ll. ‘recorda’, imperatiu del verb defectiu <i>meminisse</i> ‘recordar’] LITÚRGIA Part del cànon de la missa en què hom fa commemoració dels fidels vius i dels fidels morts. I, per extensió, nota, senyal, per a recordar alguna cosa.
<i>motu proprio</i> ⁹⁰	Locució que significa ‘per voluntat pròpia’, amb la qual hom indica que fa una cosa de pròpia iniciativa. DIPLOMÀCIA Document emanat directament del sobirà, sense intervenció de ministres o a requeriment d’una persona interessada.
<i>numerus clausus</i> ⁹⁰	Expressió (‘nombre tancat’) que indica la limitació establerta al nombre d’individus que poden ésser admesos en una escola (sobretot a la universitat), en un cercle, en una acadèmia, etc.
<i>oremus</i>	[s. xx; expressió ll., ‘preguem’, primera pers. pl. pres. subjuntiu de <i>orare</i> ‘pregar’] LITÚRGIA Quan se celebra en llatí, invitació (‘preguem’) feta pel sacerdot als fidels abans de les oracions de la missa, de l’ofici i en altres ocasions.
<i>per càpita</i>	Escrit <i>per capita</i> en el <i>GDLC</i> [expressió ll., ‘per cap’ (lit. ‘per caps’, ll. <i>capita</i> , pl. de <i>caput</i> , -itis), ‘individualment’] Locució que significa ‘per cap’, ‘individualment’.
<i>pro forma</i> ⁹⁰	Escrit <i>proforma</i> en el <i>GDLC</i> [expressió ll., ‘per forma; per complir’] Fet únicament per complir, per pura fórmula, per fingir.
<i>quòdlibet</i>	[s. xiv; expressió ll., ‘allò que es vulgui, qualsevol cosa’] FILOSOFIA En l’escolàstica, qüestió no fixada prèviament pel mestre, sinó suscitada pels oients. I per extensió, qüestió a dilucidar. MÚSICA Forma musical medieval i renaixentista en la qual intervenen elements heterogenis literaris i musicals, que formen un conjunt polifònic agradable. També és coneguda amb el nom d’ <i>ensalada</i> o <i>fricassé</i> en el camp vocal.
<i>quòndam</i>	[1359; expressió ll., ‘en un cert temps, fa temps’] Que fou.
<i>recto</i>	[abreviació de l’expressió del b. ll. <i>folio recto</i> ‘en el full dret’, comp. de <i>folium</i> ‘full’ i <i>rectus</i> , -a, -um ‘dret, recte’] CODICOLOGIA, BIBLIOGRAFIA El dret d’un foli, d’un full, d’una carta, per oposició al <i>verso</i> .
<i>sènior</i>	[expressió ll., ‘més vell’, comparatiu de <i>senex</i> , <i>senis</i> ‘vell’] (usat darrere noms propis de persona) Dit de la de més edat de dues persones que porten el mateix nom. ESPORT Dit de la categoria que inclou generalment els esportistes d’edat superior a 21 anys o bé els de major consagració.

Entrada	Etimologia, significat i àrea temàtica
<i>sine die</i> ⁹⁰	Locució que significa ‘sense dia’ i que hom utilitza, generalment en el llenguatge diplomàtic i parlamentari, per a indicar que un afer queda suspès, posposat, ajornat, a temps indeterminat.
<i>sine qua non</i> ⁹⁰	Expressió que significa ‘sense la qual no’, aplicada a un tipus de condició per indicar que és imprescindible, que sense la qual no es farà una cosa.
<i>sui generis</i> ⁹⁰	Locució que vol dir ‘del seu propi gènere’, usada per a indicar tot allò que per la seva originalitat i singularitat és difícil de definir amb relació a qualsevol altra cosa.
<i>thesaurus</i> ⁹⁰	[mot ll., i aquest, del gr. <i>thesaurós</i> ‘tresor’] RELIGIÓ Conjunt de vasos sagrats, objectes de culte, reliquiari, etc., d’un temple, una església o un santuari. DOCUMENTACIÓ Llista alfabètica de mots utilitzats per a classificar la documentació.
<i>tol-le-tol-le</i>	[del ll. <i>tolle, tolle</i> , imperatiu repetit de <i>tollere</i> ‘treure, llevar’, extret de la versió ll. Vulgata de l’Evangeli de sant Joan (19,15), de l’escena en què els jueus protesten cridant contra l’intent de Pilat d’alliberar Jesús: <i>Tolle, tolle! Crucifige eum!</i> ‘Fora, fora! Crucifica l’] Clamor d’indignació contra algú o alguna cosa.
<i>ut infra</i> ⁹⁰	Locució que significa ‘com més avall’ i que hom usa en certs documents per a remetre a una clàusula, una frase, una data, etc., escrits més avall, i evitar-ne la repetició.
<i>vade retro</i> ⁹⁰	[expressió ll., ‘vés enrere’, reducció de la frase <i>Vade retro, Satana!</i> ‘Vés o fes-te enrere, Satanàs’, treta de la versió llatina Vulgata dels evangelis de Mateu 16,23 i Marc 8,33] Expressió llatina usada exclamativament per a rebutjar o repel·lir una persona o una cosa.
<i>vademècum</i> ⁹⁰	[1803; del ll. <i>vade mecum</i> ‘vés amb mi’] Manual, tractat breu, que conté les nocions elementals d’un art o d’una ciència.
<i>verso</i>	[abreviació de l’expressió del b. ll. <i>folio verso</i> ‘en el full girat, del darrere’, comp. de <i>folium</i> ‘full’ i <i>versus, -a, -um</i> ‘girat’] CODICOLOGIA, BIBLIOGRAFIA La cara del darrere d’un foli, d’un full, d’una carta, per oposició al <i>recto</i> .

Taula núm. 1. Llista dels llatinismes del DOP que no fan reducció vocàlica.

Gràfic núm. 1. Relació dels llatinismes amb reducció vocàlica (R) i sense reducció vocàlica (NR) del DOP.

Són 44 els llatinismes que no es redueixen, davant dels 328 que es redueixen: percentualment, segons es veu en el gràfic núm. 1, els llatinismes NR suposen un 11,8 %, i els llatinismes R, un 88,2 %. Entre les formes NR hi ha 27 locucions formades per dues paraules, cosa que representa un 61 % del conjunt de formes NR (*a fortiori*, *a posteriori*, *a priori*, *ad hoc*, *ad libitum*, *de facto*, *de iure*, *delirium tremens*, *ex aequo*, *ex cathedra*, *ex professo*, *habeas corpus*, *honoris causa*, *in extenso*, *in extremis*, *in memoriam*, *in vitro*, *ipso facto*, *motu proprio*, *numerus clausus*, *per càpita*, *sine die*, *sine qua non*, *sui generis*, *tolle-tolle*, *ut infra*, *vade retro*). Per contra, totes les formes R són cultismes, generalment un sol mot, llevat de l'expressió *sancta sanctorum*. En aquest cas l'expressió s'escriu en llatí però es diu en català, *santa santòrum*. La reducció en la major part dels llatinismes es deu poder explicar per l'època en què van introduir-se en el corpus del lèxic català i, potser, pel context fonicosintàctic.

Tal com hem anunciat al principi, fem ara una comparació ràpida amb el *Diccionari de dubtes del català oral*. Aquesta obra, en línia, es presenta com un «diccionari digitalitzat, sonor, de l'estàndard oral de la llengua catalana» que «conté més de 2.600 entrades, la pronúncia de les quals es pot consultar en les principals varietats del català: el català central, el mallorquí i el rossellonès (bloc oriental), i el català nord-occidental i el valencià (bloc occidental)». Cada entrada inclou l'exemple de la pronunciació recomanada en cadascuna d'aquestes varietats, no pas en transcripció fonètica sinó en l'arxiu de so directament, i l'acompanya la norma ortoèpica, a més d'altres remarques.

Només com a mostra, ens fixem en la pronunciació dels llatinismes *de facto*, *de iure*, *in vitro* i *sine die*. Les varietats orientals del català (central, mallorquí, rossellonès) no

redueixen les *e* i les *o* en aquests quatre casos, la qual cosa s'adiu amb la indicació de Bruguera. En canvi, es redueixen les *e* de les formes *ídem*, *al·leluia* i *sui generis*, en contra de la indicació del *DOP*. Aquesta pronunciació podria entendre's com una tendència a la reducció en determinats llatínismes, seguint el que apunta l'etiqueta explicativa del DD-COR sobre aquest fenomen: «En els parlars orientals, la <o> àtona d'alguns llatínismes no redueix a *u* ni la <a> o <e> àtones, a vocal neutra. La reducció vocàlica afecta formes com *oremus*, *ídem* o *al·leluia*.»

4. ELS ITALIANISMES

El corpus d'italianismes ha seguit el procés de constitució següent: en una primera fase de la recerca, hem obtingut 510 termes que apareixen en el *GDLC* amb un asterisc, o amb la marca *it* o *italià* en l'explicació etimològica. En una segona fase de recerca, hem descartat els 41 termes que no són objecte d'estudi d'aquest article (per exemple *art*, *duel*, *duet*, *putxinelli*...) i els 81 italianismes que no surten en el *DOP* (*a cappella*, *aggiornamento*, *appoggiatura*, *beco*, *bel canto*, *belcantisme*, *boccia*, *caputxino*, *carpaccio*...). En conjunt, hem obtingut 388 italianismes.

Entre aquestes formes n'hi ha 363 que redueixen les vocals *a*, *e* i *o* en posició àtona. Els casos de reducció són, doncs, majoritaris. La llista és llarga i n'esmentem tan sols una mostra: *actitud*, *àgio*, *alpestre*, *andana*, *anunciata*, *anxova*, *aquarel·la*, *ària*, *arpegi*, *atretzista* (escrit *attrezzista* en el *GDLC*), *bagatel·la*, *baldaquí*, *baqueta*, *barcarola*, *batuta*, *belladona*, *camerino*, *cantata*, *canterano*, *casino*, *comandita*, *concertino*, *confeti*, *cortèsà*, *diàbolo*, *diletant*, *esbirro*, *escopeta*, *espagueti*, *fatxa*, *fermata*, *fiasco*, *finta*, *floritura*, *fregatel·la*, *fritel·la*, *garrafa*, *gòndola* (escrit *gondola* en el *GDLC*), *grotesc*, *gueto*, *làpida*, *macarró*, *madrigal*, *malària*, *mandolina*, *messana*, *mofeta*, *mortadel·la*, *mussolina*, *particel·la*, *partitura*, *pavana*, *piano* (la forma del plural, *pianos*, revela que es refereix només a l'instrument, no a la indicació d'intensitat sonora baixa), *pizza*, *pòlissa*, *porcellana*, *predella*, *ragatxo*, *remolatxa*, *romança*, *rotonda*, *saldo*, *salsitxa*, *sentinella*, *serenata*, *solo*, *sonata*, *sonatina*, *sordina*, *tarantel·la*, *tessitura*, *trio*, *trombó*, *violí*, *violoncel*, *xarel·lo*, *xarlatà*, etc.

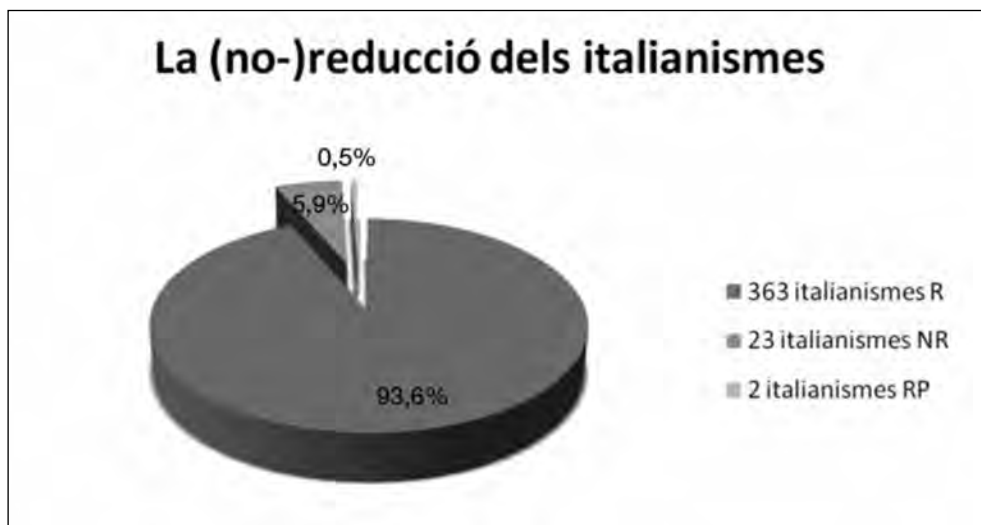
A continuació presentem una taula i un gràfic dedicats als casos minoritaris: els italianismes sense reducció vocàlica o amb reducció vocàlica parcial. La taula recull a la columna *Entrada* els 25 italianismes que no es redueixen o que es redueixen parcialment, amb la xifra superindexada 90 per indicar els italianismes que surten per primera vegada en aquest diccionari l'any 1990 (si no hi ha senyal, és que els italianismes ja sortien en el *DLC* de 1982). La columna *Abast de la reducció*, *significat* i *àrea temàtica* distingeix el resultat de la transcripció fonètica de cada entrada: no-reducció de les *a*, *e* i *o* d'aquestes vocals (la marca NR equival a 'no-reducció') o reducció parcial d'aquestes vocals (la marca RP equival a 'reducció parcial'), així com informació semàntica i etimològica. El gràfic mostra la relació percentual entre els 472 italianismes que redueixen les *a*, *e* i *o*, els 2 italianismes que mig redueixen aquestes vocals i els 23 que no les redueixen.

Entrada	Abast de la reducció, significat i àrea temàtica
<i>adagio</i>	NR. Escrit <i>adàgio</i> en el <i>DLC</i> (1982). // ‘lentament’. Moviment musical lent, entre el <i>largo</i> i l’ <i>andante</i> . MÚSICA
<i>allegretto</i> ⁹⁰	NR. Moviment musical viu, però menys veloç que l’ <i>allegro</i> . MÚSICA
<i>allegro</i>	NR. Moviment musical força viu, però menys mogut que el <i>presto</i> . Hom sol caracteritzar-lo amb adjectius italians com ara <i>vivace</i> , <i>moderato</i> , <i>agitato</i> . MÚSICA
<i>andante</i>	NR. Moviment musical moderadament ràpid, entre l’ <i>allegretto</i> i el <i>larghetto</i> . Hom sol caracteritzar-lo amb adjectius italians com ara <i>mosso</i> , <i>moderato</i> , <i>sostenuto</i> , etc. MÚSICA
<i>andantino</i>	NR. Moviment musical més lent que l’ <i>andante</i> . MÚSICA
<i>atretzo</i> ⁹⁰	RP. Es redueix la <a> inicial però no la <o> final. Conjunt d’accessoris, tant de mobiliari com de decoració, que s’utilitzen en la realització d’una escenografia, incloent-hi també totes aquelles peces que complementen la caracterització dels actors o aquells objectes que aquests fan servir a l’escenari. TEATRE
<i>bravo</i>	NR. ‘excel·lent!’ Interjecció amb què hom aplaudeix el treball d’un artista, les paraules d’un orador, etc.
<i>brio</i>	NR. En el llenguatge musical, animació, vivacitat. MÚSICA
<i>cicerone</i>	NR. Del nom de <i>M. T. Cicero</i> , aplicat irònicament per la verbositat dels guies. Persona que mostra als forasters les antiguitats, curiositats, etc., d’una població, un edifici, etc.
<i>duo</i>	NR. ‘dues’. Composició o fragment musical per a dues veus o instruments, amb acompanyament o sense. MÚSICA
<i>larghetto</i> ⁹⁰	NR. Diminutiu de <i>largo</i> ‘ample’. Moviment musical lent, però més ràpid que el <i>largo</i> . MÚSICA
<i>largo</i> ⁹⁰	NR. ‘ample’. Moviment musical molt lent, semblant a l’ <i>adagio</i> , però més sostingut. MÚSICA
<i>lento</i> ⁹⁰	NR. ‘lent’. Moviment musical lent. MÚSICA
<i>maestoso</i> ⁹⁰	NR. ‘majestuós’. Moviment musical lent. MÚSICA
<i>mezzosoprano</i> ⁹⁰	NR. De l’italià <i>mezzo</i> ‘mig’ i <i>soprano</i> ‘en posició alta, soprano’. Nom que hom dóna a la cantant (i, per extensió, a alguns instruments) amb una veu (o sonoritat) de registre intermedi entre el de <i>soprano</i> i el de contralt. MÚSICA
<i>moderato</i> ⁹⁰	NR. ‘moderat’. Indicació de temps musical que, en una partitura, prescriu que una obra o un fragment musical han d’ésser interpretats a una velocitat mitjana, ni gaire ràpida ni gaire lenta. MÚSICA

Entrada	Abast de la reducció, significat i àrea temàtica
<i>mozzarella</i> ⁹⁰	NR. Diminutiu meridional de <i>mozza</i> 'mena de formatge'. Formatge fet amb llet de vaca i, originàriament, de búfala, de pasta tendra, blanca i compacta, amb un 40-45% de matèries grasses, molt emprat, fos, en diversos plats de la cuina italiana. GASTRONOMIA
<i>prestissimo</i> ⁹⁰	NR. Mot it., superlatiu de <i>presto</i> 'ràpid'. MÚSICA
<i>presto</i> ⁹⁰	NR. 'ràpid'. Moviment musical d'una gran rapidesa, superior a la que indica l' <i>allegro</i> . MÚSICA
<i>scherzo</i> ⁹⁰	NR. 'broma, joc'. Peça vocal o instrumental renaixentista, de caràcter lleuger i sense forma fixa que, a principi del s. XIX, fou introduïda per Beethoven en la sonata i en el quartet com a substitució del minuet. MÚSICA
<i>soprano</i>	NR. Nom donat a la veu humana, sobretot femenina, de tessitura més aguda. També es diu de l'instrument de so més agut dintre una família d'instruments. MÚSICA
<i>terracota</i>	NR. Mot de l'italià compost de <i>terra</i> i <i>cotta</i> 'cuita'. Peça de terrissa de caire artístic. ART, CERÀMICA.
<i>tocata</i> ⁹⁰	RP. Es redueix la <a> final però no la <o> inicial. Forma de música instrumental de caràcter lliure destinada als instruments de teclat: orgue, clavecí, clavicordi i virginal. MÚSICA
<i>trèmol</i>	NR. De l'italià <i>tremolo</i> 'tremolós'. Terme musical que indica la repercussió o reiteració ràpida d'un so o d'un acord i que produeix un efecte de tremolor. En la música vocal, vibració. MÚSICA
<i>vivace</i> ⁹⁰	NR. Moviment musical força viu, semblant a l' <i>allegro</i> . MÚSICA

Taula núm. 2. Llista dels italianismes del DOP que no fan reducció vocàlica (NR) o que la fan parcialment (RP).

Són 23 els italianismes que no es redueixen, davant dels 363 que es redueixen i davant dels 2 que només es redueixen parcialment (a l'entrada *atretzo* només es redueix a vocal neutra la <a> inicial; a *tocata* es redueix només la <a> final, també a vocal neutra). Des del punt de vista percentual, el gràfic núm. 2 assenyalava que són els italianismes R els majoritaris (93,6%), molt per damunt dels italianismes NR (5,9%). El grup de formes amb reducció parcial (RP, que representa de fet un 0,5%) afecta, com hem vist, només la vocal central i revela la tendència d'adaptació, que l'ús reforça en altres casos: no és estrany, per exemple, sentir dir *s[u]pran[u]* i fins **s[u]prà* (*soprano*). Entre les formes NR hi ha sobretot italianismes musicals, mentre que entre les formes R hi ha sobretot italianismes històrics, ja del tot adaptats al sistema de la llengua: *ragatxo*, del segle XIV; *grotesc* i *casino*, dels segles XVI i XVII; *diletant* i *serenata*, del segle XVIII; *messana*, *confeti* i *fiasco*, dels segles XIX i XX (Bruguera, 1985: 78-79), etc. Les *a* i *e* àtones passen a fer-se amb vocal neutra en síl·laba inicial o final oberta (*cantata*, *fatxa*, *fermata*, *finta*, *fritella*, *messana*, *pizza*, *serenata*, *tessitura*...) però també en síl·laba travada (*esbirro*, *espague-*

Gràfic núm. 2. Relació dels italianismes amb reducció vocàlica (R), amb reducció parcial (RP) i sense reducció vocàlica (NR) del *DOP*.

ti...). Per contra, la *o* àtona d'un italianisme pot reduir-se o no reduir-se: es redueix a *camerino, canterano, casino, comandita, concertino, confeti, cortesà, diàbolo, esbirro, fiasco, floritura, gòndola, grotesc, gueto, mandolina, mofeta, mortadella, mussolina, porcellana, ragatxo, remolatxa, romança, rotonda, saldo, solo, sonata, sonatina, sordina, trio, trombó, violí, violoncel, xarel·lo...*, però no es redueix en els italianismes de la taula núm. 2 que tenen *o* àtona, que són pocs en relació amb el conjunt.

La comparació amb el DDCOR ens mostra que es redueixen les *a* de *casino* i *pizza*, per exemple, en les varietats orientals del català (central, mallorquí, rossellonès); també les *o* de *casino, confeti* i *gueto* en central i en rossellonès; que no es redueixen aquestes vocals en l'àmbit de la terminologia musical; que se sent [a] i [o] a la paraula *allegro*, i que hi ha més d'una realització possible, sempre en central i rossellonès, pel que fa a la pronunciació de paraules com *soprano*.

5. CONCLUSIONS

L'abast de la no-reducció de les *a, e* i *o* àtones de llatinismes i d'italianismes és efectivament molt limitat en ambdós casos: el percentatge de paraules que redueixen les vocals esmentades gira entorn del 90 % (88,2 % en llatinismes i 93,6 % en italianismes). El percentatge de no-reducció de les vocals *a, e* i *o* àtones és molt baix, doncs, per bé que la llista de paraules en nombre absolut (44 llatinismes i 25 italianismes) s'ha destacat tant

que ha arribat a semblar que era aquest el cas majoritari. És ben cert que en català central, base per a la varietat estàndard del *DOP*, no es redueixen mai les vocals àtones de llatinismes com *in extenso*, *ipso facto*, *sine die*, *verso*..., i d'italianismes com *allegro*, *andante*, *andantino*, *largo*, *lento*, *presto*, *vivace*... Però també és cert que la llista de llatinismes i d'italianismes que redueixen les *a*, *e* i *o* és molt més significativa (328 llatinismes i 363 italianismes).

L'abast exacte de la no-reducció de les *a*, *e* i *o* àtones de llatinismes ens porta a dir que no es redueixen les locucions i expressions característiques d'aquesta llengua formades per més d'una paraula (*de facto*, *de iure*, *habeas corpus*, *honoris causa*, *ipso facto*...); tampoc no es redueixen les formes abreujades d'altres expressions lexicalitzades (*recto*, que prové de l'expressió *folio recto*, o *verso*, que prové de *folio verso*). Tampoc no es redueixen les formes que provenen de conjugacions verbals llatines: ho veiem en *deleàtur*, *memento* o *oremus*. Quant a les àrees temàtiques de les quals provenen o en què s'utilitzen els termes que no presenten reducció vocàlica, hi predominen els àmbits litúrgic o religiós (principalment termes o expressions relacionades amb el catolicisme, el cristianisme i la Bíblia), el de la filosofia i la lògica, el del dret i la diplomàcia, la psicologia i la documentació. En canvi, es redueixen llatinismes incorporats amb naturalitat en el sistema de la llengua catalana (*addenda*, *desiderata*, *viceversa*...) o bé aquells en què només la *a*, una o dues, es troba en posició àtona, de manera aïllada o conjuntament amb la *i* o la *u* (*facsimil*, *factòtum*, *nefas*, *quònim*, *verbigràcia*...).

En relació amb els italianismes, les formes que no es redueixen són, sobretot, italianismes musicals: concretament, termes musicals de cinètica (*adagio*, *allegretto*, *allegro*, *andante*, *andantino*, *vivace*...). N'hi ha 13 de les 25 formes de la taula. Tots els italianismes històrics es redueixen (*arpegi*, *bagatella*, *baqueta*, *camerino*, *carnaval*, *cartolina*, *casino*, *confeti*, *diletant*, *esbirro*, *escopeta*, *fiasco*, *gòndola* [escrit *gòndola* en el *GDLC*], *grotesc*, *mortadella*, *serenata*, *sonata*, *sonatina*...).

Més enllà d'aquests casos, volem destacar que Jordi Bruguera va estar al cas de les noves incorporacions al cabal lèxic d'Enciclopèdia Catalana. Hi ha 19 llatinismes i 14 italianismes que no surten en el *DLC* però sí que surten en el *DOP*. A més a més, a la introducció del *Diccionari ortogràfic i de pronúncia*, va esmentar alguns casos de pronunciació vacil·lant, justament en llatinismes i italianismes.

6. BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni M. (2004): *La pronúncia llatina entre catalans (Estudis fonològics)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Universitat de les Illes Balears.
- BRUGUERA, Jordi (1985): *Història del lèxic català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- BRUGUERA, Jordi (1990): *Diccionari ortogràfic i de pronúncia*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. [La 2a edició és del 2004; l'article es basa en la 1a edició, la del 1990.]
- CABRÉ, Maria Teresa / BOZZO, Maria / EGEA, Àngels / JUNCADILLA, Marta / SANTAMARIA Carolina (1994): «El Nou diccionari normatiu de la llengua catalana». *Caplle-*

- tra. Núm. 17. Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 201-218.
- CABRÉ I MONNÉ, Teresa (1992-1993): «Ortografia i pronúncia als diccionaris catalans». *Llengua & Literatura*. Núm. 5. Barcelona: Societat Catalana de Llengua i Literatura (IEC), p. 353-370.
- COROMINES, Joan (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial; La Caixa.
- CREUS, Imma (2007): «Diccionari ortogràfic i de pronúncia». *Estudis Romànics*. Vol. 27. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 407-412.
- Diccionari de la llengua catalana* (1982): Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Diccionari manual castellà-català català-castellà* (1974): Barcelona: Biblograf-Vox.
- Diccionari essencial castellano-catalán català-castellà* (1982): Barcelona: Diàfora.
- Diccionari llatí-català* (1993): Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- ESTEVE, Francesc / FERRER, Josep / MARQUET, Lluís / MOLL, Juli (2003): *Diccionaris, normativa i llengua estàndard. Del Fabra al Diccionari de l'Institut*. Palma: Edicions Documenta Balear.
- Gran diccionari de la llengua catalana* (1998): Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1990): *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana. I. Fonètica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- JULIÀ I MUNÉ, Joan (1994): «Manuals de fonètica. *Unde venitis? Quo vaditis?* (1990-1993)». *Sintagma*. Núm. 6. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, p. 67-76.
- JULIÀ-MUNÉ, Joan (2005): «Els diccionaris de pronúncia del català: passat, present i futur». *Revista de Filologia Romànica*. Núm. 22. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, p. 99-120.
- MARQUET I FERIGLE, Lluís (2011): «Els llatínismes en -us». *Llengua Nacional*. Núm. 75. Barcelona: Associació Llengua Nacional, p. 14-15.
- MARQUET I FERIGLE, Lluís (2010): «'Vertigen' i llatínismes anàlegs en '-gen'». *Llengua Nacional*. Núm. 72. Barcelona: Associació Llengua Nacional, p. 23-24.
- MASCARÓ, Joan (2008⁴ [2002]): «El sistema vocàlic. Reducció vocàlica». SOLÀ, Joan; LLORET, Maria-Rosa; MASCARÓ, Joan; PÉREZ SILDANYA, Manuel (dir.): *Gramàtica del català contemporani*. Barcelona: Empúries, p. 89-123.
- MASSOT I MUNTANER, Josep (2012): «Jordi Bruguera i Talleda (1926-2010)». *Estudis Romànics*. Vol. 34. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 729-782.
- PALOMA, David / RICO, Albert (2000): *Diccionari de pronunciació en català*. Barcelona: Edicions 62.
- PALOMA, David / MAS, Josep Àngel / MONTSERRAT, Mònica (2011): *Diccionari de dubtes del català oral*. [Recurs en línia; a la primavera del 2015, en procés de redigitalització.]
- RABELLA, Joan Anton: «Acte d'homenatge a Jordi Bruguera i Talleda (Institut d'Estudis Catalans, 25 de novembre de 2010)». *Estudis Romànics*. Vol. 34. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 703.
- RICO, Albert / SOLÀ, Joan (1995): *Gramàtica i lexicografia catalanes*. València: Universitat de València.
- ROSSICH, Albert (1995): «Una qüestió d'història de la llengua catalana: el reconeixement

- de la vocal neutra». BALSALOBRE, Pep / GRATACÓS, Joan (ed.): *La llengua catalana al segle XVIII*. Barcelona: Quaderns Crema, p. 119-200.
- ROSSICH, Albert (2006): «El model ortològic del català modern». FERRANDO, Antoni / NICOLÁS, Miquel (ed.): *La configuració social de la norma lingüística a l'Europa llatina*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 125-153.
- TORRAS RODERGAS, Josep (2011-2012): «Jordi Bruguera i Enciclopèdia Catalana». *Llengua & Literatura*. Núm. 22. Barcelona: Societat Catalana de Llengua i Literatura (IEC), p. 249-255.
- UNIVERSITAT POMPEU FABRA. Servidor Ortològic de la Llengua Catalana. Institut Universitari de Lingüística Aplicada. Laboratori de Tecnologies Lingüístiques. <<http://retoc.iula.upf.edu/SOLC/>>.
- YZAGUIRRE, Lluís de / PEDREÑO, Ester (2008): *Servidor Ortològic de la Llengua Catalana (SOLC)*. <<http://retoc.iula.upf.edu/SOLC/presentacioSOLC.pdf>>.

ANNEX

(novembre 1990)

DICCIONARI ORTOGRÀFIC I DE PRONÚNCIA
Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1990.

El nou Diccionari ortogràfic i de pronúncia de la col·lecció de diccionaris de l'Enciclopèdia Catalana, sembla que ha tingut bona acollida del públic. Com a culpable de l'obra mal m'està de dir-ho, però és així. I segurament ha estat ben rebut per dues raons principals. En primer lloc, perquè és un diccionari pràctic. És clar que tots els diccionaris al capdavant són pràctics, si entenem amb aquest qualificatiu que serveixen per al reete ús dels mots, oral i escrit. Però és que aquest diccionari ha estat pensat perquè ho fos encara més, en intentar de prestar-se a resoldre a l'instant qualsevol dubte plantejat a un usuari de la llengua per la recta grafia d'un mot, en totes les seves modalitats, sense haver de dependre del coneixement o la memòria de les regles gramaticals. Per això cada mot apareix amb la possible partició sil·làbica i amb totes les variants morfològiques i, pel que fa als verbs, amb la remissió, en cada cas, al verb model.

A més, ofereix la pronúncia figurada de cada forma. Aquesta particularitat, ultra la seva importància intrínseca com a element pràctic, probablement constitueix una bona segona raó de l'acollida favorable que ha tingut el diccionari: la d'excitar el factor curiositat dels usuaris: ¿Quina pronúncia es deu haver proposat? ¿La del català central -diguem-ne barceloní-, la de l'occidental? ¿I el baleàric? ¿I el valencià?

La curiositat en aquest punt és ben legítima i fins pot suscitar alguna actitud polèmica. Però el diccionari, precisament perquè pretenia d'ésser una eina pràctica per als usuaris de la llengua, no podia adoptar-ne una visió especulativament analítica i exhaustiva i presentar el ventall de totes les seves naturals i legítimes variants fonètiques, objecte, més aviat, d'una exposició dialectològica. Calia preferenciar-ne la modalitat fonètica que, per un conjunt de

característiques, not pretendre de presentar-se com a model de pronúncia estàndard, més àmpliament "exportable": la de la parla central.

Crec que aquesta opció pot ésser compresa i acceptada. És curiós com en el nostre país les qüestions lingüístiques, sobretot les de certes opcions fonètiques i lèxiques (i també algunes de normativitat gramatical) encara suscitien reticències, si no ja franques oposicions polèmiques.

Es, si més no, un fet digne de remarcar que en altres llengües reputades de "cultura" les qüestions o discussions lingüístiques no solen ultrapassar els àmbits dels especialistes. El comú dels parlants empenen més o menys bé la llengua, accentuant més o menys la pròpia varietat dialectal; però, si de cas, no solen erigir en model la pròpia modalitat, si no coincideix -atzars de la vida!- amb la que els entesos -o tinguts per tals: filòlegs, lingüistes, acadèmics, mestres, escriptors...- consideren la modalitat que convé d'ésser proposada i ensenyada a propis i forasters. Aquesta és la norma, en el sentit més lingüístic de la paraula, mitjaçera en la dialèctica llengua-parla.

Probablement el català no ha assolit encara el grau de maduresa que ha permès a altres llengües una serenor i un cert acord fonamental en la consideració dels problemes lingüístics. La culpa no és ben bé nostra. Però això sol no ens excusa de fer els possibles de mirar d'arribar a una situació semblant, si la considerem més pròpia d'una llengua de cultura.

Jordi Bruguera

RESUM

L'article presenta el *Diccionari ortogràfic i de pronúncia (DOP)*, de Jordi Bruguera, publicat el 1990, en el context de l'aparició gairebé simultània d'una obra fonamental per a l'ortoèpia de la llengua catalana: la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana. I Fonètica (PEOF)*, de l'Institut d'Estudis Catalans. Tot seguit s'analitza l'abast real de la no-reducció de les *a*, *e* i *o* en els llatinismes i els italianismes del *DOP*, que és un fenomen que no recull la *PEOF*. Els resultats revelen, per exemple, que les *a*, *e* i *o*

àtones de llatinismes no es redueixen en expressions formades per més d'una paraula i tampoc en formes abreujades d'altres expressions lexicalitzades. Així mateix, aquestes vocals no es redueixen en els italianismes musicals que es refereixen a la cinètica; en canvi, sí que es redueixen en pràcticament tots els italianismes històrics.

MOTS CLAU: pronúncia, llatinisme, italianisme, reducció vocàlica, diccionari.

ABSTRACT

The pronunciation of latinisms and italianisms in the *Diccionari ortogràfic i de pronúncia*

The present article presents the *Diccionari ortogràfic i de pronúncia (DOP)* by Jordi Bruguera, published in 1990, in the context of the almost simultaneous appearance of a work which is fundamental to the study of Catalan pronunciation: the *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana. I Fonètica (PEOF)*, published by the *Institut d'Estudis Catalans*. This is followed by an analysis of the real extent of unreduced *a*, *e* and *o* in Latinisms and Italianisms in *DOP*, a phenomenon not covered in *PEOF*. The results show, for example, that unstressed *a*, *e* and *o* in Latinisms are not reduced in expressions containing more than one word or in abbreviations of other lexical expressions. Likewise, these vowels are not reduced in Italianisms related to music in the field of kinetics. On the other hand, they are reduced in practically all historical Italianisms.

KEY WORDS: pronunciation, Latinism, Italianism, vowel reduction, the dictionary.